

Regionální tematické atlasy ve výuce zeměpisu

Vladimír Herber¹

e-mail: herber@sci.muni.cz

Hana Bereňová²

e-mail: berenova@zs.mokra.cz

¹ Masarykova univerzita, Přírodovědecká fakulta, Geografický ústav, Kotlářská 2, Brno

² Základní škola Mokrá, okres Brno-venkov

Klíčová slova

tematické atlasy krajů ČR, pracovní sešit, Tematický atlas Jihomoravského kraje, geografické vzdělávání

Atlasová tvorba a studium regionů

Poznávání místního regionu má ve všeobecném vzdělávání zcela nezastupitelné místo. V české škole bylo donedávna opomíjeno nebo bylo jen formální. Ve vyspělých evropských zemích je mu však již léta věnována velká pozornost na základní i střední škole. Jeho význam spočívá nejen v rozšíření vědomostí žáků, ale zejména v tom, že mladí lidé porozumějí životu společnosti v místě, kde žijí, v nejširších historických a regionálních souvislostech [3].

Člověk si váží především toho, co dobře zná. Není tomu jinak se vztahem každého z nás k okolí svého bydliště, ke svému regionu. K vlastnímu seznamování je samozřejmě nejlepší vyrazit přímo do terénu. Kraj lze však poznávat rozmanitými formami, kombinací různých metod, a právě regionální atlas bezesporu mezi ně patří a pokud daný kraj disponuje regionálním tematickým atlasem, pak geografické vzdělávání získalo důležitou učební pomůcku.

Používání map a jiných kartografických děl má ve školním vzdělávání letitou tradici. Co je geografické, dá se znázornit na mapě, protože mapa (kartografické dílo) je jednou ze základních forem, jak můžeme vyjádřit výsledky geografického poznání. Proto stále platí i tvrzení, že mapa je druhým (komunikačním) jazykem geografie.

Nejčastěji používanými kartografickými produkty v geografickém vzdělávání na základních a středních školách jsou školní atlasy (světa, kontinentů, ČR) a nástěnné/příruční mapy. Už mnohem méně se ve výuce, věnované regionům, místní oblasti či obci, pracuje s kartografickými pomůckami velkých měřítek či s regionálními atlasy. Atlasová tvorba byla a je vizitkou národních kartografických škol, Atlas krajiny České republiky je toho důkazem [4].

Přibližně od první poloviny 80. let 20. století se vedle klasických atlasových děl začínají objevovat atlasy se specifickou strukturou a technologií jejich tvorby. Jedná se především o atlasové encyklopedie a elektronické atlasy. Často používané označení počítačové atlasy, definované jako atlasy vytvořené pomocí počítače, se již přestává používat, protože podíl počítačem vytvořených atlasových děl narůstá obrovským tempem a tradiční manuální kartografické postupy tvorby atlasů se snad už ani nepoužívají.

Atlasové encyklopedie a elektronické atlasy

Z doposud vydaných regionálních atlasů se koncepčně odlišují dva z nich – Atlas životního prostředí Libereckého kraje [1] a Socioekonomický atlas Moravskoslezského kraje [5], které můžeme přiřadit k atlasovým encyklopediím. Oba atlasy jsou dostupné na internetu.

Atlasové encyklopedie jsou atlasy, ve kterých převážné tematické mapy netvoří samostatnou mapovou část, nýbrž jsou nepravidelně umístěny v textu a doprovází je velké množství grafů, tabulek, schémat, nákresů, fotografií, blokdíagramů, leteckých a družicových snímků. Mapy zpravidla nemají měřítkovou řadu, některé z nich mohou být velmi jednoduché až schematické.

Atlas životního prostředí Libereckého kraje, který (na rozdíl od dalších tematických regionálních atlasů) komplexně seznamuje se stavem životního prostředí v Libereckém kraji, o jeho změnách a očekávaném vývoji do budoucna. Atypický je i formát atlasu, neobvyklý je i komentář, vysvětlivky a náměty k přemýšlení, které jsou uváděny pod čarou na jednotlivých listech. Kladem atlasu je i uvádění nejdůležitějších zdrojů dat a úzká vazba na využití GIS a mapových serverů. Atlas představuje kraj na 44 stranách, v 76 mapách, 25 grafech, 29 tabulkách, na 120 fotografiích a v množství textových boxů životní prostředí kraje.

Atlas je dělen do osmi tematických částí: obecně (fyzickogeografické vymezení, administrativní členění, obyvatelstvo, euroregion, turistické cíle), neživá příroda (geologie, reliéf), půdy a lesy, ovzduší, voda (ochrana vodních zdrojů, významné toky a plochy, hospodaření, povodně), příroda a krajina (chráněná území, mezinárodní ochrana přírody, vegetace, památné stromy, typologie krajiny, ÚSES), dopady na životní prostředí (odpady, staré ekologické zátěže), učíme se (GIS, slepé mapy).

Cílem Socioekonomického atlasu Moravskoslezského kraje je na jedné straně postihnout procesy a jevy, kterými region v posledních 10 letech prochází, srovnáním a interpretací dat z let 2000, 2005, 2010 a předběžných dat ze Sčítání lidu, domů a bytů 2011, a na druhé straně posoudit a interpretovat geografické rozmístění dotací Regionálního operačního programu (ROP) regionu soudržnosti Moravskoslezsko, které od roku 2007 proudí do mnoha sfér oblastí regionu (dopravy, cestovního ruchu, školství, sociálních služeb, zdravotnictví, rozvoje měst a obcí apod.) [5].

Atlas je dělen do devíti tematických částí: Poloha a vymezení, Demografická struktura, Sociální struktura, Ekonomická struktura a dalších 5 částí je věnováno Dotacím ROP Moravskoslezsko do dopravní infrastruktury, cestovního ruchu, infrastruktury sociálních služeb, do školství, volnočasových aktivit a projektů občanské vybavenosti a do ostatních oblastí a celkové dotace.

Uveďme zde i stručnou charakteristiku elektronických atlasů - jsou kartografická díla v podobě počítačových programů. Nemají knižní podobu. Jsou uloženy na počítačových médiích a mohou být prezentovány na běžných počítačových sestavách. Nově obsahují i multimediální prvky (především zvuk a video). Příkladem zahraničních elektronického atlasu je 3D Atlas, PC Globe nebo World Atlas a řada dalších.

Regionální tematické atlasy

Regionální atlasy v České republice nemají dlouho tradici. Pokud budeme za regionální atlas považovat atlas, který znázorňuje území o menší rozloze než je rozloha České republiky, nemůžeme o tradici hovořit. V zahraničí vycházejí už několik desetiletí, ale u nás nebyl vydán ucelený atlas např. nějakého kraje až do roku 2005. Do té doby existovaly určité kolekce map pro jednotlivé oblasti, ale nejednalo se o komplexní dílo.

Vůbec prvním krajem, který se pokusil shromáždit všechny dostupné informace o regionu a následně je pak promítnout do uceleného tematického atlasu, byl Středočeský kraj [12]. Postupně vznikaly tematické atlasy dalších krajů (viz ukázky obálek), některé z nich i ve druhém vydání, mnohdy s upraveným a přepracovaným obsahem [6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14].

Tab. 1: Přehled vydaných tematických atlasů krajů

Název atlasu	Vydání	Rok	stran
Tematický atlas Středočeského kraje	1.	2005	28
Tematický atlas Středočeského kraje	2.	2007	32
Atlas životního prostředí Libereckého kraje	1.	2008	44
Tematický atlas Královéhradeckého kraje	1.	2008	32
Tematický atlas Olomouckého kraje	1.	2008	32
Vysočina: Tematický atlas	1.	2008	36
Tematický atlas Karlovarského kraje	1.	2009	24
Tematický atlas Jihomoravského kraje	1.	2010	48
Socioekonomický atlas Moravskoslezského kraje	1.	2012	82
Tematický atlas Královéhradeckého kraje	2.	2012	41
Tematický atlas Jihomoravského kraje	2.	2013	48

Tematický atlas Jihomoravského kraje

Tematický atlas Jihomoravského kraje byl poprvé vydán v roce 2010, druhé vydání je z roku 2013 [12]. Atlas vznikl ve spolupráci s Českým statistickým úřadem v Brně a s poskytnutím podkladů Krajským úřadem Jihomoravského kraje. Atlas má 48 stran, je rozdělen do několika tematických celků, jejichž záhlaví je barevně odlišeno, přičemž tyto barvy jsou použity již na začátku atlasu v obsahu. Atlas je doplněn o Nej- kraje, vybranými statistickými daty pro mezikrajské srovnání a rejstříkem. Střední školy Jihomoravského kraje, které jsou řízeny Krajským úřadem Jihomoravského kraje, obdržely desítky tištěných atlasů k využití ve výuce.

Na příkladu Tematického atlasu Jihomoravského kraje [6], demonstrujeme možnosti jeho využití ve výuce zeměpisu na základních a středních školách. K tomuto atlasu byl zpracován a v praxi otestován pracovní sešit obsahující soubor 29 pracovních listů [2]. K dispozici je i metodický návod pro učitele. Vše je volně dostupné v elektronické podobě.

Pracovní sešit k atlasu má za úkol žáka vést nejenom k tomu, aby lépe pracoval s mapou, porozuměl jí a dovedl pracovat s informacemi v atlase, ale také k tomu, aby co nejlépe poznal region svého bydliště, přemýšlel nad různými vztahy v něm a dovedl správně interpretovat získané informace. Dalším cílem je, aby žák dovedl k vybranému učivu či situacím uvádět příklady ze svého okolí.

Pracovní sešit k Tematickému atlasu Jihomoravského kraje (dále jen atlas) obsahuje celkem 29 pracovních listů. V Tab. 2 je uveden seznam všech pracovních listů. Témata jsou barevně rozlišena podobně jako v atlase. V seznamu jsou znakem „@“ zvýrazněny pracovní listy, k jejichž zpracování je nutné použití internetu.

Tab. 2 Obsah pracovního sešitu k Tematickému atlasu Jihomoravského kraje [2, 6]

Jihomoravský kraj se představuje		Geologie a geomorfologie	
Jihomoravský kraj se představuje	@	Jeskyně a propasti	@
Obyvatelstvo I		Klima	
Obyvatelstvo II		Vodstvo	
Obyvatelstvo III		Využití ploch a půdy	
Obyvatelstvo IV	@	Ochrana životního prostředí	
Etnografické oblasti		Ochrana životního prostředí	@
Kulturní památky, zajímavosti, ubytování		Doprava	
Oblasti cestovního ruchu		Doprava	@
Cesty za hranice Jihomoravského kraje	@	Jižní Morava – úrodná oblast	
Jižní Morava cílem turistů	@	Průmysl, výzkum a vývoj	
Školství		Brownfieldy	@
Zdravotnictví		Bydlení v JMK	
Regiony, disparity	@	Nezaměstnanost	
Okresní města Jihomoravského kraje			

Obyvatelstvo IV

1. Jdi na stránky Českého statistického úřadu (www.czso.cz). V horní části stránky vyber *Statistiky*, po rozbalení další nabídky klikni na *Regionální statistiky*. Zobrazí se stránka s interaktivní mapou, kde vyber Jihomoravský kraj. V horní části nově zobrazené stránky vyber *Lidé* a pak *Obyvatelstvo*.

a) Vypiš:

nejaktuálnější údaj o počtu obyvatel JMK: z toho žen:
Dále na stránce najdi *Statistickou ročenku Jihomoravského kraje*, vyber kapitolu *Obyvatelstvo*

b) Zjisti **nejaktuálnější** údaje (tzn. za poslední zobrazený rok):

Kolik se **narodilo dětí** (živě)?

Kolik **matek** dětí bylo **vdaných**?

Kolik proběhlo porodů **dvojčat**?

Kolik bylo uzavřeno **sňatků**?

Porovnej tuto hodnotu s hodnotou v atlasu na str. 9, kde je poslední hodnota z roku 2009. Zvýšil se počet sňatků nebo snížil?

Jaký byl **průměrný věk** nevěst a ženichů?

Kolik bylo **rozvedeno** manželství?

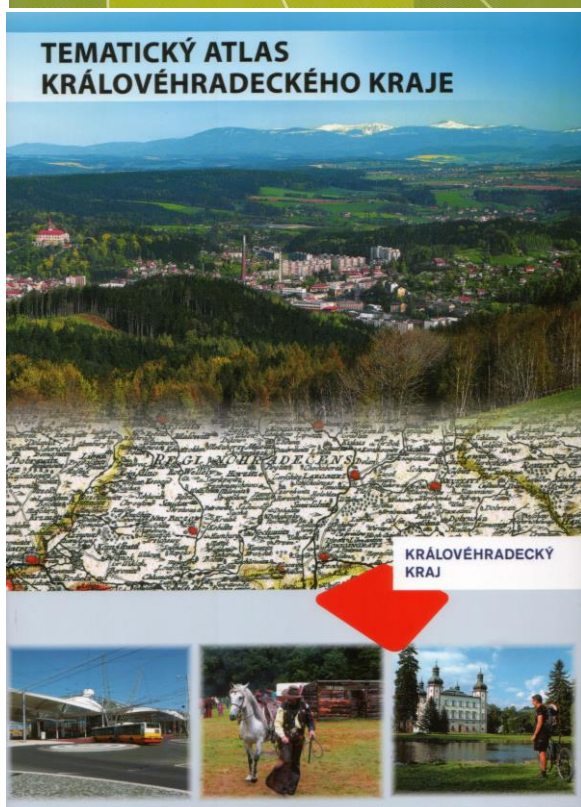
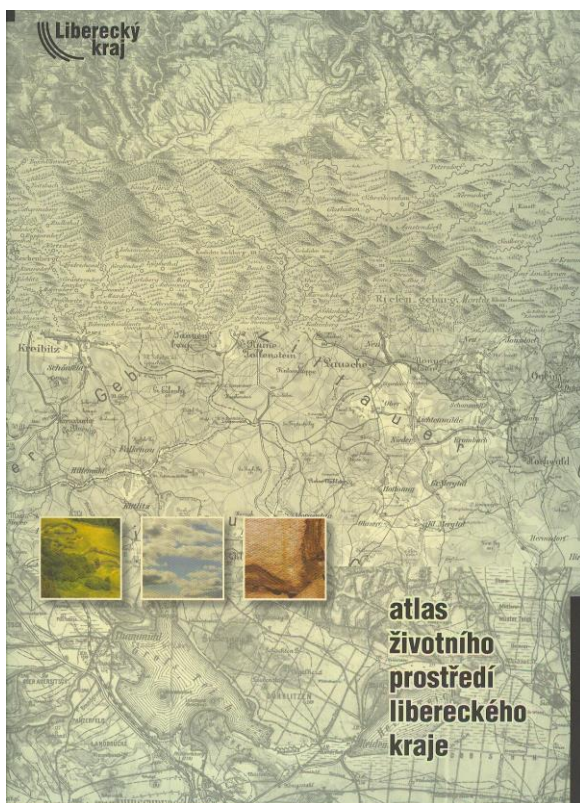
Ukázka části pracovního listu řešeného s využitím Internetu

Citace

- [1] *Atlas životního prostředí Libereckého kraje*. Liberec: Liberecký kraj, 2008, 44 s.
- [2] BEREŇOVÁ, Hana. *Návrh pracovního sešitu pro výuku regionální geografie na gymnáziu*. Brno: Přírodovědecká fakulta MU, 2012. 113+12 s. Dostupné z WWW: <http://is.muni.cz/th/252744/prif_m/Text_prace.pdf>.
- [3] KÜHNLOVÁ, Hana. *Život v našem regionu*. Plzeň: Fraus, 2007, 64 s.
- [4] *O Atlasu krajiny ČR* [online]. 2012 [cit. 2014-03-24]. Ministerstvo životního prostředí ČR. Dostupné z WWW: <http://www.mzp.cz/cz/atlas_krajiny_cr>.
- [5] *Socioekonomický atlas Moravskoslezského kraje*. Ostrava: ACCENDO – Centrum pro vědu a výzkum, o.p.s., 2012, 82 s.
- [6] *Tematický atlas Jihomoravského kraje*. Kartografie Praha, 1. vyd., 2010, 48 s.
- [7] *Tematický atlas Jihomoravského kraje*. JENA Šumperk, 2. vyd., 2013, 48 s.
- [8] *Tematický atlas Karlovarského kraje*. Kartografie Praha, 2009, 24 s.
- [9] *Tematický atlas Královéhradeckého kraje*. Kartografie Praha, 1. vyd., 2008, 32 s.
- [10] *Tematický atlas Královéhradeckého kraje*. Kartografie Praha, 2. vyd., 2012, 42 s.
- [11] *Tematický atlas Olomouckého kraje*. Kartografie Praha, 2008, 32 s.
- [12] *Tematický atlas Středočeského kraje*. Kartografie Praha, 1. vyd., 2005, 28 s.
- [13] *Tematický atlas Středočeského kraje*. Kartografie Praha, 2. vyd., 2007, 32 s.
- [14] *Vysočina: Tematický atlas*. Jihlava: Krajský úřad kraje Vysočina a UP Olomouc, 2008, 36 s.

TEMATICKÝ ATLAS JIHOMORAVSKÉHO KRAJE

Ukázky obálek vybraných regionálních atlasů